

իսկ աղջիկ զաւակի ծննդաբերութեան սրբութեան օրերը վախ-
սուն եւ վեց օր պէտք է լինէր, որից յետոյ մայրը զաւակի հետ
պէտքէ ներկայանար խորանին այն պատրաստութեամբ՝ ինչ որ
տղայի համար յիշուած է. (Ղեւ. ԺԲ.) :

Հրէական եկեղեցին եւ պաշտամունքը եղան քրիստոնէական
եկեղեցու եւ նորա պաշտամանց նախագաղափարը, որի մասին
իւր ժամանակին կրիօսեմ:

ՅՈՒՍԵԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆՆ ԵՒ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԸ:

(ԱՐԴԱՐ. ԴԵՍ. Թ. 2. 1885) :

Իբրա հիմ փաշայի յարձակումը Մօրէայի վրայ
1824-1825 թ. ողնենք մեկուսի այս թշուառ խռովութիւններն և գառ-
նանք վերստին դէպի ազատութեան պատերազմը, Երբ Մեսօլոնգիին յետ
վանեց Օմէր Վրիօնու յարձակումներն, Սկիւթարի փաշան զօրաժողով
արաւ Ռայմացիայի մէջ, Օմէր Վրիօնին էլ բազմաթիւ նոր գնդեր հա-
ւաքեց Էպիրոսի կողմերում, մինչդեռ մի քաջ սպառազինուած նաւա-
տորմ էլ գալիս էր սաստել Յունաստանի ամերին և կղզիներին, Օմէր
Վրիօնին յառաջ խաղաց Արտայի վրայով, իսկ Սկիւթարի փաշան Ա-
քէլոսեան ձորի միջով, Այդ միջոցին աւասիկ մի յանդուգն վճիռ տե-
սաւ Մարկոս Բոցարիս՝ յարձակուելու մի փոքրիկ վաշտով վերջին փա-
շայի զօրքերի դէմ, և մի քանի Էտոլեան լեռնարնակ զինուորներ իւր
կողմը գրաւելուց յետոյ, գիշերուայ մէջ, երբ թշնամին իջեանած էր
Պարպէնիցի անձուկ հովտում, յեղակարծում խուժմամբ ընկաւ նորա
բանակի վրայ, Ասեմ քաջագործութիւն, որ դժբախտաբար գնուելու
էր երիտասարդ հերոսի թանգ մահուամբ (21 Օգոստ. 1823), Օմէր
Վրիօնին միացաւ Մուսթայի փաշայի հետ, Սորա գրոհ տուին դէպի
Անատոլիկո՛, բայց այս կղզիական փոքրիկ քաղաքն ամբողջ մէկ ամսու
կէս ընդունայն պաշարելուց յետոյ՝ նորա Ա Մեսօլոնգու արիասիրտ զի-
մադրութիւնից, պարէնի պակասութիւնից և աշնանային յորդ անձրեւից
դժուար կորուստներ կրելով, ստիպուեցան դառնալ դէպի Հիւսիս, Ան-
տանի երկպառակութեամբ պարտասուած պատերազմը նորից դժառաւ
1824 և 1825 թուականներին, Եգիպտոսի Մեհմետ փաշան, որ վաղուց

արդէն ստիպողական պատուէր էր ընդունած Բ. դրնից՝ Մօրէան կրկին նուաճելու, սպառազէն զօրքով իւր լուծի տակ դրաւ Կրէտան 1824 թ. Գրեթէ նոյն միջոցին (Յունիս) դուրս չոգաւ Դարգանելիից և Կափուզան փաշան, որ ունէր 200 առագաստաւոր նաւ և 14,000 զօրք: Սա ընկաւ միայն մի քանի տկար եզերային մարտկոցներով պաշտպանուած փոքրիկ Փսարա կղզու վրայ, հարուածեց կողոպտեց քաղաքն և երբ Ս. Նիկողայոս վանքի անվեհեր պահապանները յօդս ցնդեցին թէ իւրեանց և թէ պաշարողներից հազարաւոր մարդիկ, հրամայեց բռնել բնիկներին և Քիօսից ու միւս կղզիներից Փսարայի վրայ պատսպարուող փախստականներին և սպանել նոցա իսկ նոցա նաւերը, թուով մի հարիւր, մասամբ այրել, մասամբ գերի տանել: Այս պատուհասից ազատուած Փսարացիները ճողոպրելով ապաւէն գտան Էգինայի մէջ Տասն օրից յետոյ Միառլիս մի հազար նաւաստիներով կրկին տէր դարձաւ քաղաքի աւերակներին, կոտորեց Տաճիկների պահապան զօրքը, որ ունէր 1600 մարդ, խորտակեց կամ նուաճեց 23 թշնամական նաւ և վերջապէս 30 հատ թնդանօթ յափշտակելով, հեռացաւ այն տեղից, որովհետեւ անհնարին էր դիմանալ կղզու ժանտաբեր օդին: Այժմ նորից եկաւ Կափուզան փաշան, խցեց նաւահանգստի մուտքն և ամայի անապատ դարձրեց կղզին:

Այդ միջոցին ելաւ Ալէքսանդրիայի նաւահանգստից Մեհմեդ Ալիի որդեգիր Իբրահիմ փաշան. սա ունէր 54 պատերազմիկ և բազմաթիւ բռնակիր նաւեր, 16,000 ցամաքային զօրք և 150 դաշտային և որմակոծ թնդանօթ, Օգոստոս ամսի կէսին այս զարհուրելի նաւատորմը խաբիսի ձգեց Բուդրուսի առջև (Հալիկարնաս), Կօսի հանդէպ, Միառլիս յանգնեցաւ 70 հատ փոքրիկ նաւերով խիզախելու Իբրահիմ փաշայի միագումար սոսկալի զօրութեան դէմ: Մի քանի անվճռական կռիւներից յետոյ Յոյները վերջապէս այրեցին Քունիսեան ծովակալի մեծ նաւը, նոյն իսկ աշնան Մօրէայի վերայ արշաւել երկնչեց Իբրահիմ փաշան, որ հանապազ պաշարվումէր յունական մեծ ու փոքր նաւերից, Հոկտեմբերի վերջերում նա չոգաւ իւր զօրքով, որ թէ ջերմից և թէ դասալքութիւնից շատ նուազած էր, դէպի Կրէտա: Մերթ յաջող և մերթ անյաջող յարձակումներով Միառլիս այնքան նեղեց եգիպտական նաւատորմը, որ վերջապէս Նոյեմբերի 2-ին իսպառ ցրեց նորան և գերի բռնեց մի քանի նաւեր, Իբրահիմ փաշան հասաւ Սուդա միայն Նոյեմբերի վերջերում, երբ Յունաց նաւերը ձմերային փոթորիկներից ստիպուած պարտ էին վերադառնալ դէպի կղզիները:

Այսպէս հատուցին Յունաց քաջ նաւաստիները Փսարայի վրայ կրած դառն կորուստների վրէժը: Ուր էլ Տաճիկները յաղթանակ կանգնէին, այդ լինումէր միայն նոցա թուական գերազանցութեան և Փսարիօտների անհոգութեան շնորհով: Մինչդեռ Յոյներին յաղթանակ շնորհողն էր տոկունութիւնը, արիութիւնն ու կորովը — յատկութիւններ, որոնք

թերևս ոչ մի ծովային պատերազմի մէջ չեն երևացել առաւել վսեմ կերպով, քան թէ Յոյների այդ պատերազմում:

Սակայն Յունաստանի չար բախտից սորա դէմ զինուած թշնամական զօրքերի գլխում կանգնած էին սրտով անվկանդ և գործով յաջողակ երկու մարդիկ — Ռէշիդ փաշան և Իբրահիմ փաշան: Պափուգան փաշան էլ նոր նոր պատրաստութիւններ տեսնելով առաւել ժրջան յամառութիւն էր ցոյց տալիս այժմ քան թէ սպասելի էր նորանից: մինչդեռ Յունաց կառավարութիւնը ոչ բաւականին հեռատեսութիւն էր երեցնում, ոչ էլ կարողանումէր ճշտիւ գնահատել թշնամու ոյժը — երկու թերութիւնների, որոնք առաւել նպաստեցին թշնամուն ձեռք բերելու 1825 թուականի աղետաւոր յաջողութիւնները, քան թէ նորա բոլոր զօրքերն միասին առնուած: 2մեռուայ երկու ամիսների մէջ արագ արագ նոր գնդեր կազմելուց և կորած ու սպառած պատերազմական պաշարները լրացնելուց յետոյ, Իբրահիմ փաշան 1825 թ. Փետրվար ամսին խաղաց դէպի Սուգա և առանց մի ո՛ր և իցէ ընդդիմութեան հանդիպելու և կամ գէթ մի Յունաց պատերազմիկ նաւ նշմարելու հասաւ Մօզօն:

Նուաճելով միանգամայն Մօզօնի և Պօրօնի շրջակայքը, նա դարձրեց իւր աչքը Նէօկաստրօնի (Նավարինի) վրայ: Այս բերդի, որպէս և Սքֆակթերիա կղզու և հանդիպակաց հին Նավարինի (Ստանքիօ) կիսաւեր մարտկոցի մէջ այնքան Ռումէլիացիներ և Մօրէացիներ տրուեցան Յոյների կողմից, որքան որ կարելի էր ձեռք բերել շտապ տագնապով, Թըշնամին կանգնեց Սքակթերիայի առջև 70 նաւերով և բուռն սաստկութեամբ գրոհ տուաւ հին Նավարինի և Նէօկաստրօնի վրայ ծովեզրից և ցամաքից միանուագ: Սակաւաթիւ պատնէշներից վատ պատասպարուած Յոյները, առանց ստանալու որ և իցէ օգնութիւն, չէին կարող դէմ դրնել ընդ երկար Սքակթերիա կղզու վրայ: 2նայելով բը նոքա շատ անգամ ուժգնապէս յետ վանեցին ներս խուժելու հետամուտ թշնամու յարձակումները, բայց վերջ ի վերջոյ չորս հազար զօրականներից բաղկացած մի Օսմանեան գունդ ոտք դրաւ կղզու վրայ (27 Ապրիլի): Յոյների մեծագոյն մասը, որոնց թուումն էր և Պիէմօնտացի ազնիւ կոմսն Սանտա Ռօզա, սուր ի ձեռին շահատակ ընկան իւրեանց զօրապետի կողքին, որ էր Հեթիրայի հիմնադիրն Անագնօստարաս, միւսներն ընկըմեցան ալիքների մէջ մինչդեռ փորձումէին լող տալով անցնել դէպի հին Նավարին: Սքակթերիայի և հին Նավարինի առնուելուց յետոյ Նէօկաստրօն էլ, այժմ իւր գլխաւոր պատուարից զուրկ և միմիայն մի հասարակ որմ ունեցող միջնաբերդով պաշտպանուած, ստիպուեցաւ անձնատուր լինել, թէ և քաջ էին նորա պահապանները: Ամբողջ պահպան գունդը ստացաւ ազատ ելք և երկար բանագնացութիւններից յետոյ տարագիր եղաւ դէպի Պալամաթա (23 Մայիսի):

Երբ Իբրահիմ փաշան նուաճեց Պալամատուն և բովանդակ Մէսսենիան և տէր դարձաւ նէօկաստրօնի վրայ, այնուհետեւ չուեց դէպի Արկադիա, անցնելով լեռնային կիրճերի միջից, ուր կանգնած էր թ. Պալօկօտրօնիս, Յունիսի 7 ին նա մտաւ անպաշտպան և բնակիչներից թափուր եղած, բայց պարէնով առատ Տրիպօլիցայի մէջ, Օգոստոսի սկզբում նա որոշեց մի նոր ասպատակ սփռել Մէսսենիայի դաշտավայրի վրայ, Ամեն բան կողոպտելով և հրդյ ճարակ անելով անցաւ մինչեւ Մօնէմվադիայի սահմանը, այն տեղ նա մասամբ կոտորեց, մասամբ էլ գերեց 800 այր մարդիկ, կիներ և մանուկներ, որոնք թաքչած էին մի փապարի մէջ Սիպարիսի մօտերքում, և ուրիշ 400 մարդիկ, որոնք ապաւինած էին Վրօնտանու քարայրին, Իբրահիմի բացակայութեան ժամանակ Յոյները կամեցան յանկարծուստ ընկնել Տրիպօլիցի վրայ և Քարիէ զօրապետն իւր տակտիկներով արդէն մօտեցել էր զիշերուայ մէջ քաղաքի պարիսպներին, բայց և այնպէս այս քաջութեան գործը ի գերեւ ելաւ, որովհետեւ Յոյները չկարողացան ի դէպ ժամու թիկունք տալ նախարշաւ զօրապետին, Սեպտեմբերի 10 ին Իբրահիմ փաշան յետ եկաւ հարուստ աւարով և բազմաթիւ գերիներով և իսկոյն մի նոր հրօսակ արձակեց Մէսսենիայի ճահճային հարթավայրի և Սիպարիսեան դաւառի վերայ, նորա նպատակն էր կողոպտել այն տեղերի գինու և ձէթի պաշարները, Սեպտեմբերի վերջերում մի Օսմանեան նաւատորմ նոր օգնութիւն և նոր պարէն հասցրեց նորան,

Մէսսօլօն գիւղի պաշարուիլն եւ յարձակմամբ առնուիլը 1825—1826, Մօրհայի մէջ մինչեւ այժմ մնացել էին անառիկ միայն նաուպլիան և սորան մերձակայ Հեղրա կղզին, իսկ միջին Յունաստանում տակաւին անյաղթ էին երկու բերդեր — Մէսսօլօնգին և Աթէնքի ամրոցը, Իբրահիմ փաշան արշաւեց դէպի Մէսսօլօնգի, որի առջեւ արդէն 1825 թ. Ապրիլից սկսեալ կանգնած էր Ռէշիտ փաշան, Օսմանեան զօրավարներից ամենաքաջը, որոշ հրամանով՝ անշուշտ նուաճելու Յունաց ապստամբութեան այդ գլխաւոր նեցուկը,

Մէսսօլօնգի բերդաքաղաքը գտանվումէ ծովագոգի հիւսիսային եզերքում, Պատրասի հանդէպ, Ծովն այստեղ ծանծաղ է, ինչպէս և Վենետիկի մօտերքում, և տղմուտ ջրերը կազմումեն այնպիսի եղտիւրներ, որ ոչ մի նաւատորմ կարող չէր մերձենալ քաղաքին և ոմբակոծել նորան այն ժամանակուայ գնդաձիգ անօթներով, Ցամաքի կողմից քաղաքն ուներ մի ցած պարիսպ և երկու փոս, Օգոստոսի 2 ին 1825 Յոյները յաջողաբար յետ վանեցին Ռէշիտ փաշայի յարձակումը, Այնուհետեւ Օսմանեան զօրքն ու նաւատորմը պատուէր ստացան շրջապատել քաղաքն ամբողջ ձմեռ և տանջել նորան սովով, Բայց Հեղրայի ծովակալն Միսոլիս հնար գտաւ փոքրիկ վաշտով երեք անգամ շաւիղ բանալու Օսմանեան նաւատորմի միջից և պարէն հասցնելու պաշա-

բուածներին, Յանտէ կղզու հարեան բնակիչներն էլ առաքեցին ի նը-
պաստ նոցա ինչ որ կարացան:

Չմեռուայ մէջ եկաւ ինքն Իրրահիմ փաշան պաշարման գործն ան-
ձամբ վարելու համար, Սկզբում նա ծաղր էր անում Ռէշիդ փաշայի
վրայ, որ սա չէր կարողանում ոտնահար անել քաղաքի որմիկները, Որ
կողմ էլ հայէին պաշարածները, ամեն տեղ տեսնումէին կամ թշնամու
վրանները ցամաքի վրայ, կամ նորա կայմերը ծովի երեսին, Ռէշիդի
գաղանուծիւնը, որ հրամայել էր Տաճկի սովորութեամբ ի ցից նստեց-
նել նոցա աչքերի առջև մի քահանայ, երկու կին և մի քանի երեխայ,
առաւել սիրտ էր տալիս նոցա ոչ մի պայմանով անձնատուր չլինելու:
Երբ Իրրահիմ պահանջեց, որ նորա թարգմաններ առաքեն իւր մօտ
բանակցութեան համար, նոքա պատասխանեցին. «Մենք անուս մար-
դիկ ենք, շատ լեզուներ չգիտենք, բայց վարպետ ենք հրացանի», Իր-
րահիմի Արաբները, որոնք գեռ ձիւն չէին տեսած, շատ նեղվումէին
ձմեռուայ խստութիւնից, և Ռէշիդ ուրախանում էր իւր սրտում տես-
նելով նորա յարձակման ապարդիւն մնալը, Յոյների համար գլխաւոր
վտանգն այժմ ծովակողմից էր, ըստ որում Եգիպտական և Օսմանեան
նաւերը իրար հետ միանալով, իսպառ փակել էին անցքերը, Բերդի մի-
ջից վերջին լուր հանողն էր դուրսոր Մէյէր անուն զուիցերական Քիլ-
հելլէնի նամակը, որի հեղինակը մի լրագիր էր հիմնած Մեսօլոնգի
մէջ և այժմ հրամանատարի պաշտօն էր վարում պատնէշների վրայ,
նորա գրութեանը նայելով մեռածների թիւը հասնում էր 1740, բոլոր
տունները դարձել էին շեղջակոյտ աւերակ, ումարերի հարուածից և օդի
բռնութիւնից չէր պատսպարում ոչ մի յարկ, ոչ մի կայան, մարդիկ
կերակրվումէին մկներով, կատուներով, ծովային դալարով, ամեն տեղ
լիքն էին հիւանդներ, Ապրիլի 1ից սկսած՝ էլ ոչ ոք չէր ստացել օրական
նպար, Ամենքը վստահ էին վանելու թշնամուն, եթէ միայն գէթ ե-
րեք շաբաթուայ ուտեստի պաշար գտնէին, Բայց ահա բնակիչներին
էլ ոչինչ չմնաց անելու, բայց թէ թափել վերջին ճիգն, այսինքն կամ
միասին գոռթմ տալով մի ելք բանալ կամ մեռնել, Եւ նոքա փոր-
ձեցին այդպէս անել գիշերուայ դէմ 22 Ապրիլի 1826 թ. Որոշուած էր
որ տակաւին առ ձեռն գտնուած մասամբ վիրաւոր և մասամբ գեռ
բուժուող 3000 զօրականները յառաջ խիզախէին և ճանապարհ կտրէին
խրամատների և թշնամու բանակի միջից. նոցա ետեւից հուպ առ հուպ
պիտի երթային 5000 կանայք և մանուկներ — կանայքը տղամարդի շորե-
րով և ձեռքերում դաշոյն բռնած, այսպէս էլ մանուկները, Սակայն
շատերը նախադասեցին յետ մնալ և մեռնել մայրենի յարկի տակ,
Մեկնողներն ու մնացողներն առ միշտ հրաժարական, ողջոյն էին տա-
լիս միմեանց, Արեւի մայր մտնելուց առաջ փոսերի վրայ տախտակներ
դրուեցան և ամենքը, որոնք անցել էին, պառկեցան, գետնատարած,
մինչև որ նշան տրուի գրոհելու, Հազիւ թէ լուսինը սկսել էր շողալ

երկնքից և աւասիկ ձայն որոտաց «Յառաջ, յառաջ — մահ թշնամուն», և եւքը սկիզբ առաւ, Պալիկարները նորից ցոյց տուին իւրեանց վազեմի քաջութիւնը, ինչ մարտկոց որ կար նոցա առջև՝ տապալեցին, գնտաձիգ զինուորներին սպանեցին — բացին աղատութեան ճանապարհ, Բայց թշնամու միջով թափ անցնելուց յետոյ Յունաց քաջերը յանկարծ լմբոնուեցան դաշտի վրայ Տաճիկների հեծելազօր գնտից և այս տեղ առաւել այր մարդիկ, կանայք և տղաներ զոհ եղան ռսոխների հարուածին, քան թէ նոյն իսկ անցքի ժամանակ, Իսկ որոնք կարողացան կենդանի հասնել լեռներին — ամենքն էլ սովամահ մեռան, Այս աղիողորմ տառապանքի ժամանակ մի Յոյն աղջիկ, որ շալկած տանումէր իւր հիւանդ եղբորը, տեսնումէ հեռուից իւր վրայ սլացող մի Տաճիկ զօրական. աղջիկը գետնի վերայ է դնում հիւանդին, վերցնումէ նորա հրացանը, դէմ է կենում Տաճիկին, գլորումէ նորան երիվարից և ապա թէ շարունակումէ հեռու տանել իւր եղբորը, — Բաղաքի մէջ հրետների բոմբիւնն և պատերազմի շառաչիւնը տեւեց մինչև առաւօտ, Անֆալիս ինքն իւրեան և թշնամիների մէկ մասը յօգս ցնդեց վառօդով, Իւրահիմ փաշան ընդունեց 3000 կտրուած գլուխներ, 3000 կին ու մանուկ գերի վարուեցան:

Մեսսօլոնգին ամբողջ հինգ ամիս տոկաց պաշարման բոլոր աղէտներին, Յոյների յոյսը դեռ երբէք այնպէս չէր նուաղել, ինչպէս որ այժմ. նոցա գործի վրայ Եւրոպայի և նոյն իսկ Յունաստանի մէջ խօսումէին արդէն իբրև մի վերջացած բանի վրայ:

Աննրկուն Հիդրիօտներն անգամ սկսան վհատիլ այժմ, իւրեանց կղզուն էլ նոյն վիճակը սպասելով, ինչ որ հասել էր Փսարային, նոցա քաղաքի առջև դումարուած մի ազգային ժողով արդէն որոշել էր թողնել հայրենիքն և նաեւ Ամերիկա, Բայց նոյն միջոցին Լազարոս Աոնտուրիօտիս անունով պատուելի և մեծանուն մարդը, որ ամենքից շատ զոհեր էր բերած հայրենիքի պաշտպանութեան համար, տեսնելով Հիդրայի քայքայումն և Յունաց գործի անկումը, ռաքի ելաւ և դռնեց. «Դուք ինչ կուղէք, այն արէք, բայց ես և եղբայրս և մեր խմբի մարդիկը կամենում ենք մեռնել, և մեռնել այստեղ, ուր ծնուած ենք»: Այս խօսքերը վախճան տուին վեճին, Բոլորեքեան ամաչած և միանգամայն ոգևորուած աղաղակեցին. «Մենք էլ, մենք էլ կամենում ենք այստեղ մեռնել»:

Երրորդ ազգային ժողովը հաւաքուած էր Եպիրոս, երբ Մեսսօլոնգին անկման լուրն այն տեղ հասաւ, Ամբողջ կէս ժամ լռութիւն տիրեց ակումբի մէջ և ապա թէ ճառել սկսաւ Ալօսկօտրօնիս ծերունին, մխիթարութեան ամբիշխ խօսքեր ասելով, Այս ժողովը մի խնդիր ուղղեց Բրիտանիայի գեապանին Ա. Պօլսի մէջ, որպէս զի Անգղիայի միջամտութեամբ առ ժամանակ դադար տրուի զէնքերին:

Արևմուտքի մասնակցութիւնը Յունաստանի ազատութեան գործին 1826—1827 Յոյների ցոյց տուած ոգևորութիւնն և համբերատար տոկոնութիւնը բոլոր տառապանքների մէջ վերջի վերջոյ գրաւեց յօգուտ նոցա Եւրոպական ազգերի համակրութիւնը, թէպէտ և կառավարութիւնները դեռ անտարրեր էին ապրտամբների վերաբերմամբ կամ թշնամական ոգով էին զինուած նոցա դէմ: Յոյների շարքում Տաճիկների դէմ մարտնչելու համար արդէն պատերազմի սկզբից եկած էին ամեն ազգի յօժարակամ զինուորներ (Ֆիլհէլէն), և այս օտարականներն էին, որոնք կազմեցին Յոյների կանոնաւոր զօրքը (տակտիկ), ներդրեցան ամենադառն ճղնաժամում (1823) հասաւ Մեսսօլօնգի Սթէնհօբ գնդապետը, բերելով իւր հետ Անգլիայի Յունասէր ընկերութեան ձեռքով գնուած հրէտներն և այլ պատերազմական պէտքերը: Փոքր ինչ յետոյ նորա օրինակին հետեւեց Լօրդ Բայրօն տիեզերահաշակ բանաստեղծը, նուիրելով Յոյներին իւր հանձարն և ոսկին: Նա արժանի չեղաւ հասնելու իւր նպատակին, որ էր հաշտեցնել իրարուց դանդատաւոր խմբակները, կանոնաւոր վաշտեր կազմել իւր յատուկ և ապա գերմանական և միւս յունասէր ժողովներից իւրեան յանձնուած դրամով և, վերջապէս, օգնութեան հասնել Լէպանտո (Նաուպակտոս) ամրոցին, որ ի մեծ վնաս Յոյների միշտ պաշարուած էր Տաճիկներից, — որովհետեւ մեռաւ արդէն 19 Ապրիլի 1824, զո՛հ լինելով մի ուժգին ջերմի 38 ամեայ հասակում: Արտայի արքեպիսկոպոսը, Մալքոնորդատոս, Սուլիօտներն և նոյն իսկ Բայրօնի հոգատարութեամբ զրահաւորուած զինուորները յուղարկաւորեցին նորա մարմինը մինչևի հանգստարան և փառաւոր շքով թաղեցին Նօրման կոմսի և Մարկոս Բօցարիօսի գերեզմանների կողքին, հասարակային սուգը տեւեց 21 օր: Բայրօն մեռաւ, բայց նորա օրինակի բարոյական ազդեցութիւնը շարժեց շատերի բարի նախանձն և ապարդիւն չմնաց Յոյների համար:

Անգլիայի Գէորգ Գ. Թագաւորի առաջին նախարարն Գէորգ Աննինգ չէր կամենում այն տեղ հասցնել բանը, որ Մետտերնիքի պօլիտիկան իսպառ յաղթանակէր բովանդակ ցամաքի վրայ: 25 Դեկտեմբերի 1825 թ. Ալէքսանդր Ա. ին յաջորդեց Նիկողայոս կայսրը, որ անվնաս մէկն էր, և գործունէութեան եռանդով լի մի այր մարդ: Հակամիտ ականջ դնելու իւր զօրքի և հոգևորական դասի հրաւիրակոչ ձայնին՝ Յոյներին նպաստելու համար, Այս կայսրի հետ բանակցելու մտքով Աաննինգ առաքեց Ս. Պետերբուրգ Վէլլինգթօն դուքսին, Նապօլէոնի դէմ մղուած ընդհանուր պատերազմի ակոյեանին, որ թէ բովանդակ Եւրոպայում ականաւոր էր և թէ նոյն իսկ Ռուսաստանի մէջ լաւ աչքով դիտուած: Դեռ Մեսսօլօնգիի նուաճումից առաջ, արդէն էին Ապրիլի, Նիկողայոս և Վէլլինգթօն ստորագրեցին այն դաշնագիրը (protocole), որով երկու պետութիւնները յօժարու-

մէին միջամտել Թունաստանի գործերին և վերջ տալ պատերազմին։ Սակայն Յոյները Ֆիլհէլլէնների օգնութեամբ դարձեալ տասնութ ամիս շարունակեցին մարտը։ Նոյն միջոցին Բազարիայի մէջ աթոռ նստաւ Լիւդփիկ թագաւորը, որ Եւրոպայի ամեն վեհապետներից առաջ և մենակ կանգնել էր Յոյների կողմը։ Փարիզի պէրերի ժողովում (chambre des pains) Շատօրբիան գերակոմսը կշտամբեց ֆրանսիայի մեծաւորներին, որոնք Իւրաշիմ փաշայի առաջնորդութեամբ մարտնչումէին Մետսլոնգի դէմ։ Ֆրանսիայի, Գերմանիայի և Զուիցերիայի մէջ ամեն տեղ ֆիլհէլլէնական ընկերութիւններ կազմուեցան, և սոցա զխաւոր կառավարիչն էր ազնուամիա Էյնար Ժընէվացին։ Թունաստանին օգնելու համար ուղարկվումէին մեծագին գումարներ, բարձրաստիճան զինուորական անձինք գնումէին սրով աջակցելու Յոյներին, Լորդ Աոիւրան քաջարի ծովակալը, որ անուանի էր իւր յաղթանակներով Պորթուգալցիների և Սպանիացիների վրայ հարաւային Ամերիկայում, եկաւ հրամանատար լինելու Թունաց նաւատորմի վրայ իսկ Սիր Բիւարդ Զուրը յանձն առաւ ցամաքային զօրքերի հրամանատարութիւնը, և այս մարզիկն իւրեանց բոլոր ազգեցութեամբ ոտքի ելան ջնջելու Յոյների երկպառակութեան հոգին։

Աոիւրանի և Զուրի խորհրդով էր, որ Տրօցէնի ազգային ժողովի մէջ 11 Ապրիլի 1827 ամի Թունաստանի նախագահ կամ լաւ ասել — կառավարիչ ընտրուեցաւ Կապօ դ' Իստրիաս, որի բարի համբաւն ասես թէ, կարող պիտի լինէր երաշխաւոր կանգնելու Թունաստանի ներքին հանգստութեանը։ Բայց նա դեռ չէր եկած, երբ ընկաւ ցամաքային Թունաստանի ամուր ամբարտակն Ակրօպօլիս — Աթէնքի բերդը։ Մետսլոնգի ընկճումից յետոյ Ռէշիդ փաշան պաշարել էր այդ բերդը, և բոլոր Յոյների միտքն ու զօրութիւնն ուղղուած էր այժմ նորա փրկութեան վրայ։ Այդ միջոցին, ընկաւ Կարաիսկակիս, որի մասին հիացեալ թշնամիներն անգամ ասած էին, թէ « Միայն մի Ռէշիդ ունին Տաճիկները, մի Կարաիսկակիս Յոյները, — երկուքն էլ մարտնչող առիւծներ, ո՞վ որին կ'յաղթէ արդեօք »։ Այրապար մարտ մղեցին կոիւրան և Զուրը, իսկ ֆրանսիացւոց Ֆաբիլէ հաղարապետը թէեւ կարողացաւ իւր երկու հարիւր զինուորներով ճեղքել թշնամիների բանակն և անցնել դէպի Ակրօպօլիս, բայց չգտաւ այս տեղ այն տոկունութիւնը, որ ցոյց էր տուած Մետսլոնգին, և 7 ին Յունիսի 1827 Ակրօպօլիս անձնատուր եղաւ Տաճիկներին։ Յոյն պահապանները ստացան պատուաւոր իրաւունք կահ կարասիքով ու զէնքով դուրս գնալու բերդից, որովհետեւ սէրասկէրը լսած էր, թէ Իւրաշիմ փաշան, Իսթմից գալով, կ'ամենումէր խել նորանից յաղթութեան փառքը, ինչպէս որ արած էր Մետսլոնգի մօտ

Մինչ այս մինչ այն դիւանագիտութեան մանրակրկիտ գործերն այնքան յառաջացել էին, որ 6 Յուլիսի 1827 ոչ թէ միայն երկու, այլ ե-

րեք ծովակալ պետութիւններն աջակից եղան խաղաղութիւն հաստատելու Յունաստանի և Բ․ Դրան մէջ, Նոցա զաշնագրի միտքը նոյն էր ինչ որ և Ս Պետերբուրգի պրօտօկոլինը, այսինքն զինադադար և ինքնուրոյն կառավարութիւն Յունաստանի համար, սակայն Տաճկաստանին մի որոշեալ տուրք վճարելու պայմանով, Ասել է թէ զաշնագիրը կամենումէր տալ Յունաստանին մի չափաւոր անկախութիւն կամ մի այնպիսի դրութիւն, որ արդէն ունէին Մոլդովիայի և Աւախիայի հօսպօդարութիւնները, Բայց Բ․ Դուռը զայրացմամբ և լիբր խօսքերով մերժեց զաշնագրի պայմաններն, և նորա այս ընթացքը Յունաստանի փրկութեան պատճառ եղաւ:

Պատերազմը Նաւարինի նաւահանգստում 1827, Միջերկրական ծովի վրայ գտնուող երեք ծովակալներն՝ Ադրիկթօն, դը Բինյի և Հէյդն կոմսը իւրեանց նաւատորմները միաւորեցին, Նոցա նւապատակն էր թոյլ չտալ որ պատերազմը շարունակուի, Իբրահիմ փաշան ստացաւ Եգիպտոսից նոր նոր զօրքեր, Եգիպտոսի և Տաճկաստանի նաւատորմը Նաւարինի նաւահանգստում կանգնած մտադիր էր խաղալ զէպի Հիդրա, Այդ միջոցին աւասիկ եկան երեք ծովակալներն և երեսառ երես յայտնեցին փաշային, որ նա անպատճառ դադար տայ զէնքերին, փաշան խոստացաւ առ ժամանակ հանգիստ մնալ, մինչև որ պատասխան ընդունէ Կ. Պօլսից, բայց չնայելով այս խոստմունքին հրամայեց ասպատակել Մեսսենան, Ծովակալները մի ազդարարական թուղթ գրեցին նորան (17 Հոկտ․) որպէս զի չհամարձակուի իրագործել այդ խորհուրդը: Սակայն Իբրահիմ արդէն մի օր առաջ մեկնել էր Նաւարինի բանակից, թերևս Լէպանտոյի ծովագոգում Ռէշիդ փաշայի հետ անձամբ խօսակցելու մտքով և կամ գուցէ Ֆառանգների պահանջմունքից խորշելու համար: Ուստի զաշնակից ծովակալներն որոշեցին միահամուռ զօրութեամբ մտնել Նաւարինի նաւահանգստի մէջ և ստիպել, որ թէ օսմանեան նաւատորմը յետ դառնայ զէպի Պօլիս և թէ ցամաքի վրայ վախճան տրուի պատերազմին *): Ներս մտնելիս նոքա տեսան յանկարծ, որ Տաճկաստանի և Եգիպտոսի նաւային գումարտակը սրմբակաձև կանգնած էր նաւահանգստի մէջ, ճակատելու կազմ և պատրաստ Նոցա նաւերի թիւն էր 130, սոցանից 89 պատերազմիկ նաւեր էին 2438 հրետներով, մինչդեռ զաշնակիցներն ունէին միայն 27 նաւ 1276 հրետներով, Կոխրան հրամանատարը պատուիրած էր իւր զօրքին որ ոչ մի թնդանօթ չարձակուի, մինչև որ Տաճիկներն ինքեանք առիթ չտային, Այն ինչ երկու կողմից էլ յորդոր էր լսվում ի զուր արիւն չթափելու, յանկարծ, արդեօք ըստ հրամանի՞ թէ ոչ, Կափուղան բէյի զինուորները հուր տեղացին Կոխրանի նաւի դէմ, որ այնուհետև ինքն

(*) Պատերազմի հետագայ նկարագրութիւնն արուած է հետեւեւելով Դերվիշուսին, (հատոր VI, 346):

էլ թնդանօթ արձակելով խորտակեց թշնամու նաւը։ Օսմանեան նաւատորմը ոչ շարժել կարող էր այն անձուկ տարածութեան մէջ և ոչ փախչիլ, այլ ստիպուած էր միայն պաշտպանութեան վրայ հոգ տանել։ Բայց որովհետեւ Տաճիկները ոչ կարգապահութիւն ունէին, ոչ էլ սառնաբիւն համբերութիւն, որ ամեն բանից աւելի պէտք էր նոցա այս դիպուածում, և որովհետեւ նոցա բուն առաջնորդը բացակայ էր, ուստի մեծ շփոթութիւն ընկաւ նոցա մէջ և նաւապետների պատուէրները սկսան իրար հակասել։ Անընդհատ կատաղութեամբ չորս ժամ տևեց պատերազմի գոռը ռումիների խլացուցիչ որոտմամբ, որոնց սոսկալի արձագանքը ուժգին թնդումէր լեռնափակ նաւահանգստի մէջ, մինչև որ գիշերը վերջ չգրաւ մարտին։ Յաղթողների գրեթէ բոլոր նաւերը վնաս կրեցին այս տեղ և նոցանից շատ մարդիկ ընկան։ պարտուողները զոհեցին վեց հազար մարդ, իսկ նոցա նաւատորմը բոլորովին կործանուեցաւ։ Աւսանտոյի օրից ի վեր (1571 թ.) այսպիսի մի խորտակիչ հարուած դեռ չէր ստացել Տաճկաստանը։ Ամբողջ նաւահանգիստը ծածկուած էր բեկորներով, աւերակներով և նաւերի կմախքներով։ Տաճիկները հրկիզեցին պատերազմի անպէտք նաւերը, և սոցա պայթիւնն ու բոմբիւնը լսվումէր մինչև ի առաւօտ։ Արդէն երեկոյ էր, երբ Իբրահիմ փաշան վերադարձաւ դէպի այս աւերածութեան ասպարէզը։ Ծովակալները տեսնելով որ նա հրամայել էր իւր գնդերին բերդը քաշուելու, կարծեցին թէ կրկին պէտք կլինի մի նոր մարտ մղելու միւս օր, և իմաց տուին փաշային, թէ նոքա չեն եկած իբրեւ թշնամի և թէ այժմ էլ պատրաստ են խնայել Օսմանեան նաւերի մնացորդին, միայն թէ ինքըն փաշան թշնամութիւն չսկսէր։ Եթէ ոչ՝ նոքա կըջատջատեն թէ այդ նաւերն և թէ մարտկոցները, և Իբրահիմ արարմունքը կըհամարեն իբրեւ պատերազմի յայտարարութիւն՝ Սուլթանի կողմից, նոցա սաստն ազդեց, և ահա բերդի աշտարակների վրայ պարզուեցան սպիտակ դրոշակներ։ Փռանգների նաւատորմը յետ չոգաւ իւր կրած վնասներն ուղղելու, իսկ Եգիպտական նաւերի փոքրիկ մնացորդը փաշայի հրամանով դարձաւ դէպի տուն։

Կ ա պ օ դ' Ի ս տ ր ի ա ս ի ն ա խ ա գ ա հ ու թ ի լ ն ը 1827 — 1831։
Յովհաննէս Անտոն Կապօ դ' Իստրիան կոմսը ծնաւ Կորֆու կղզու վրայ 1796 թ. Յոնիական կղզիներն այն ժամանակ գտնվումէին Վենետիկի իշխանութեան ներքեւ։ Երիտասարդ կոմսը կրթութիւն ստացաւ Պատուայի համալսարանում, ուսանելով գեղարուեստներ և բժշկական գիտութիւն։ Երբ Բոնապարտ տապալեց վենետիկի ձերակոյտը 1796 թ. կղզիները դարձան Ֆրանսիայի հպատակ, սակայն յետոյ նոքա մտան Ռուսաստանի հովանաւորութեան տակ, և այդ միջոցին Կապօ դ' Իստրիան սկսաւ իւր փառաւոր ասպարէզը։ Մօցենգոյի *) ղեսպանութեան

Ժամանակ նա եղաւ իւր հայրենեաց պետական ատենադպիր իսկ երբ Տիւզիտի հաշտութիւնից յետոյ կղզիներն անցան Նապօլէօնին, Վապօ դ' Իստրիաս, չկամելով մտնել Փրանսիական ծառայութեան մէջ, 1809 թ. գնաց Ս. Պետերբուրգ, 1813 թ. նա խաղաց Ռուսաց զօրքերի հետ Գերմանիայ Նոյն միջոցին Աղէքսանդր կայսրը շնորհեց նորան իւր հաւատարմութիւնն և առաքեց նորան Զուիցերիայ, այս երկրի չեղորոշութիւնը ձեռք բերելու համար, Յետոյ նա նստաւ մեծ դիւանագէտների հետ Վիեննայի կոնգրէսում, և ապա Փարիզի երկրորդ հաշտութեան Ժամանակ Գերմանիայի դէմ ուղղեց իւր ազդեցութիւնը, Աղէքսանդրի մտքերը նա այնպէս քաջ ըմբռնած էր, որ Վապսրը նորան յանձնեց յօրինել սրբազան դաշնադրութեան ծրագիրը 26 սեպտ. 1815 ամի, Նեսսելրօդէ կոմսի օրով նա վեց տարի պետական ատենադպրի պաշտօն վարեց Պետերբուրգում, երբ սկիզբ առաւ Յունաց շարժողութիւնը, և նա ինքն էր Վենետիկի հեթեարային հոգի տուողը, Որովհետեւ Աղէքսանդր չէր կամենում ոչինչ լսել ապստամբ Յոյների մասին, իսկ Վապօ դ' Իստրիաս չէր ուզում հեռու մնալ Նոցանից, ուստի նա արձակուրդ առաւ և գնաց Ժընէվ, որտեղից ուշի ուշով հետեւումէր յեղափոխութեան ընթացքին, 1827 թ. մինչդեռ նա շրջումէր Եւրոպայում և Փարիզից Բեռլինի վրայով Պետերբուրգ վերադառնալու վրայ էր, նորան հասաւ Տրօեցէնի աղգային ժողովի գրութիւնը, որ կոչումէր նորան գլուխ կանգնել Յունաստանի, Պետերբուրգի մէջ նա ստացաւ իւր պատուաւոր հրաժարականը պաշտօնից և ապա գնաց Փարիզ ու Լօնդօն, որպէս զի կարող լինի կապել Յունաստանը Եւրոպական տէրութիւնների հետ և դրամական միջոցներ գտնել ազատութեան գործի համար, Տասնամսեայ թափառումներից յետոյ 2 Փետր. 1828 թ. նա վերջապէս ոտք դրաւ Յունաստանի հողի վրայ:

Իրրահիմ դեռ Պելոպոնեսի մէջ էր, Ռումելիայի բոլոր բերդերը դեռ Տաճիկների ձեռքումն էին և սահմաններն որոշելու մասին պետութիւնները դեռ ոչինչ արած չէին, Պելոպոնեսում մշակելի հողերից միայն երեսներորդ մասը հերկուած էր, արքունի գանձարանը դատարկ էր, եկամուտը չնչին և գողերի ձեռքում, ամեն տեղ երեւումէին աւերակներ, անտուն անտէր աղքատներ, խումբ խումբ այրի կիներ և որբեր, օգնութեան կարօտ գեղջուկներ, անթիւ ծագեհներ և վերջապէս որ ամենաչարն էր — ամեն ուրեք տիրումէր ներքին հեռ և առտնին թշնամութիւն:

Անհնարին էր մի ո՞ր և է պետական մարդու առջև մի առաւել դժուար գործ գնել քան թէ այն, որ համարձակ յանձն էր առնում Վապօ դ' Իստրիաս, Նորա փորձառութիւնն և մեծ համբաւը հաւատ էին յարուցանում դէպի նա, անընկճելի էր նորա կամքի զօրութիւնը, նա սակաւապետ էր և աշխատասէր, նորան հերիք էին մի պատերազմական անկողին և մի սեղան, Եւ նորա սկզբնական յաջողութիւնները ար-

դարեւ սքանչելի էին. բոլոր գժտութիւններն ասես թէ իսպառ վերջացան նորալճալուց յետոյ և մարդիկ, ուր որ չէր կանգնած թշնամին, զէնքերը վայր զնելով, սկսան մշակել երկիրն և վերաշինել աւերակները:

Արտաքին բարեյաջող հանգամանքներն էլ նպաստաւոր էին նորան. Քրանսիացւոց Մէլզօն մարաշախտն իւր գնտով Մօրէա մտած մարտնչութեւր Իբրահիմի դէմ, այս այն ժամանակն էր, երբ ֆիլհելէնական ըզգացմունքներն ամենազօրեղ արձագանք էին գանում Քրանսիացւոց սրտերում: Մի ուրիշ պէտք էլ, որ գրեթէ վեց տարի անհամբեր սպաս վումէր, տեղի դտաւ այդ միջոցին, այսինքն Ռուսաստանը յարձակուեցաւ Օսմանեան պետութեան վրայ Եւրոպայի և Ասիայի կողմերից: Այս պատերազմին յաջորդեց Ազրիանուպօլսի հաշտութիւնը 14 Սեպտ. 1829 թ. որով Ք. դուռը վերջի վերջոյ ստիպվումէր ընդունել յօգուտ Յունաստանի Լօնդօնի պրօտօկօլը (արձանագիրը), մոռանալով իւր գոռող խօսքերն որ ասած էր երկու տարի առաջ, թէ «մեր անգամնալի վճիռն է ոչինչ չըլսել ըմբոստ Յոյների մասին մինչեւի կատարած աշխարհի»:

Կապօ դ' Իստրիասի հրամանով Իպսիլանտիս և սիր Բիչարդ Զուրչ գնացին Ռումէլիա և ամեն տեղ յաղթող հանդիսացան. Մեսսօլօնգին վերստին ընկաւ Յոյների ձեռքը. Յոյները մաքրեցին նորան և մի հոյակապ եկեղեցական հանդիսով տօնեցին նորա վերադարձը: Այս էին ազատութեան պատերազմի վերջին կռիւնները:

Նոյն միջոցին երբ կատարվումէին այս դէպքերը, կոմսի ներքին վարչութեան եղանակն որոշ կերպարանք ստացաւ. նա ուղղեց իւր գլխաւոր ուշադրութիւնը շինականների և արհեստաւորների բարեկեցութեան վրայ և հիմնեց Տիրինթի մօտ մի օրինակելի տնտեսութիւն, հասցնելով մշակներին ամենայն ինչ երկրագործական գործիք, անասուն և հունդ: Աշխատեց բանալ ամեն տեղ աղգային վարժարաններ ֆոխագարձ դասատուութեան ոճով, որ երբեմն սովորական էր Զուրիցիրիայի մէջ. հաստատեց մի զինուորական գաբոց նաուպլիայում, մի հոգեւորական սեմինար Պօրօսում, մի հոյակապ որբանոց և մի կետրոնական գեմնաղիոն Էգինա կղզու վրայ, ուր կարճ միջոցում գումարուեցան 1500 համբակներ. Այս էր Կապօ դ' Իստրիասի կառավարութեան եղանակի լաւ կողմը:

Սակայն մինչդեռ նա ամեն տեղ ջան էր գնում հռչակելու, թէ ինքն էր Յունաստանի միակ փրկիչն և ապաւէնը, մի և նոյն ժամանակ արհամարհանք էր ցոյց տալիս դէպի այն բանը, որ ամենից թանգ էր ազգի աչքում, և այսպիսով հեռացնումէր իւրեանից ազնիւ սրտերը. նա արհամարհումէր ազատութեան պատերազմի եռանդն և ազգի բարձրագոյն կրթութիւնը, ասելով թէ «Եւրոպայի ճոխ գիտութիւնները պէտք չէին Յունաստանին», նա ինքն հին Յունաց լեզուին և գրականութեանը անգէտ էր, խօսումէր միայն Վորֆուի բարբառն և գրու-

մէր միայն ֆրանսերէն: Նորա մէջ էլ արմատացած էր այն թշուառ մոլորութիւնը, որ ունէր Նապօլէօն Ա., նա էլ սորա և բոլոր բռնակալներին ման հաւատ չէր ընծայում՝ գաղափարների զօրութեանը և ատու-մէր մարդիկներին: Ինչպէս որ փոյթ էր տանում՝ Նապօլէօն բարձրացնել իւր եղբայրներին, սոցա վրայ յենվելու և սոցա իրրե գործիք բանեցնելու համար, այնպէս անումէր և՛ Վապօ դ' Իստրիաս, Սա. էր որ կուսակալ նշանակեց կղզիների վրայ զժնդակ և ամենքին ատելի Վ. Խարօ կօմսին, իսկ Ռուսէլիայի վրայ սպարապետի աստիճանով կուսակալ կարգեց իւր կրտսեր եղբոր Ալգուստին, թէև սա ի մանկութենէ դատարարակուած էր վանքի համար և երբէք ոչ մի պատերազմ չէր տեսած, և սորա իշխանութեան ներքե պիտի ծառայէին Իպսիլանտին և Չուրչը:

Պատերազմական դրութիւնը պատճառ բերելով Վապօ դ' Իստրիաս խափանեց առ ժամանակ Տրիօցէնի ժողովով հաստատուած սահմանադրութիւնը, շընայելով որ հէնց այդ ժողովն էր նորան իշխանութեան կանչողը: Նա հիմնեց մի պետական ատեան, Պանհելլէնիօն անունով, որի անդամները թէպէտ և շատ նշանաւոր մարդիկ էին, բայց զուրկ վճռողական քուէ տալու իրաւունքից, Հերիք չէր այս, 1829 թ. նա գումարեց Արգօսի մէջ մի նոր ազգային ժողով, և նորա վարկը դեռ այնքան մեծ էր, որ կարողացաւ այն ժողովումն էլ քուէների երկու երրորդ մասն իւր կողմն դրաւել և սահմանել ինչ որ միայն կամենում էր, Նա դարձաւ գրեթէ մի ինքնակալ իշխան, Օսմանեան տիրապետութեան ժամանակ Յոյների ժողովրդական վարչութեան հին ձեւը տակաւին տեսնւմէր, ամեն մի ժողովուրդ ազատ քուէյով ընտրումէր իւր դէմօգբերօններին և սոցա ձեռքով տնօրինումէր իւր գործերը, Վապօ դ' Իստրիաս սոցա ևս իւր իշխանութեան տակ ձգեց, հրամայելով որ ընտրելիների ցուցակը նախ իւրեան ցոյց տրուի և ընտրել տալով միայն այնպիսիներին, որոնց որ ինքը կրցանկար, Քրանսիական եղանակին հետեւելով՝ ամեն տեղ նշանակեց գաւառապետներ և ոստիկանութեան տեսուչներ: Ազգային ժողովը կամենումէր հաստատել մի անկախ դատարան. բայց Վապօ դ' Իստրիաս այնպիսի դատաւորներ ստեղծեց, որոնք բոլորովին կախ էին իւր կամքից, բացի այսմանէ քաղաքական յանցանքների քննութեան համար էլ հաստատեց մի ջոկ ատեան, որ իւր վճիռները բոլորովին կառավարութեան հաճոյքին համեմատ էր դնում: Ապա թէ սահմանեց մի գաղտնի ոստիկանութիւն, որ հին Ա. ենետկի ոստիկանութեան պէս՝ ահ ու սարսափ էր ազդում քաղաքացիներին: Շուտով նորան շրջապատեցին այնպիսի արքանեակներ, որոնք իւրեանից էլ վատ էին և առաւել չարիք էին նիւթում քան թէ նա ինքն կրցանկար: Յունաստանի աղնիւ անձինքը, ինչպէս էին Իպսիլանտին և այլք, միանգամայն հրաժարուեցան նորանից, իսկ Չուրչն ու Քարիյէն դառնութեամբ թողին նորան:

Այսպէս Կապօ դ' Բստրիաս ներտումէր մի փոքրիկ բռնակալութիւն շինել Յունաստանից, յուսալով թերեւս, որ իշխանութեան գաւազանը իւր տոհմին կմնայ առ միշտ։ Բայց սորա կորուստն արդէն մօտենումէր։ 8 Փետրվարի 1830 թ. հաստատուեցաւ Լօնդօնի վերջին և վճռողական դաշնագիրը (protocole)։ Ազրիանօպօլի հաշտութեան պայմանով Յունաստանը դրուած էր դեռ Օսմանեան վեհապետութեան ներքե-
իսկ այժմ նա պիտի դառնար անկախ պետութիւն իւր սեփական թագաւորով։ Այս թագաւորի գահն առաջարկուելու էր Կորուրգեան Լէոպոլդ իշխանին, որի ձեռքի տակ Բելգեան ամբողջ Յի տարի վայելեց մի օրինաւոր, անաչառ և ազատամիտ կառավարութիւն։ Այս բարենշան որոշումների հետ դաշնագրի մէջ ամփոփուած էին նա և մի քանի սեւ-
թոյր*կէտեր։ Օրինակի համար, հոյակապ Արէտա կղզին, որ ամեն միւս գաւառներից աւելի զոհեր էր բերած ազատութեան գործին և հէնց այժմ էլ մարտնչումէր թշնամու դէմ, առանց նկուէն լինելու, — և Սա-
մօս կղզին, որ պատերազմի սկզբից ի վեր ինքն իւրեան ազատ քարո-
զելով՝ ազատ էլ մնացել էր տակաւին, — վերստին յետ էին տրվում Բ. Դոան, որի իշխանութեան ներքե զեռ երկար ժամանակ պիտի հեծէին։ Յամաքային սահմանները չէին նշանակում Արտայից մինչև Աօլօ, այլ Ասպրօպօտամոս գետի բերանից սկսեալ մինչև Չէլթուէնի որով մի քա-
նի քաջ ցեղերի հայրենիքը կրկին ընկնումէր տաճկային լուծի տակ։

Ծանր էր Կապօ դ' Բստրիասին հրաժարուիլ իւր պաշտօնից յօգուած մի օտար իշխանազնի։ Ուրեմն այսքան տարուայ նեղութիւնները զո՞ւր պիտի կորչէին նորա համար, նա ընտրուած էր նախագահ եօթն տա-
րուայ ժամանակով, բայց այս ժամանակի կէսն անգամ դեռ չէր ան-
ցած։ Լէոպոլդ ընդունեց առաջարկութիւնը։ Կապօ դ' Բստրիաս նրա-
ւորմը լի մի նամակ գրեց իշխանին և շնորհաւորութիւն յայտնեց նո-
րան, կցորդելով որ Յունաստանն երբեք չի պիտի կարողանար զօրեղ
դառնալ և հանգիստ գտնել իւրեան որոշուած աշխարհագրական սահ-
մանների մէջ։ Աւերջապէս նա գրումէր, թէ Լէոպոլդ պարտ էր յունաց
եկեղեցու գոգը մտնել։ Այս թղթի հետեւանքն այն եղաւ, որ Լէոպոլդ
իւր յօժարութիւնը յետս կոչեց։

Այս զրութեան մէջ էր Յունաստանը, երբ յուլիսեան յեղափոխու-
թեան պատճառով եւրոպական դիւանագիտութեան առջև այդ փոքրիկ
երկրի վիճակից առաւել միտք զբաղեցնող կարեւոր գործեր ծագեցան։
Ազատութեան մտքերն օրէցօր դժ առնելով Եւրոպայի մէջ, Կապօ դ'
Բստրիասի դէմ ուղղուած ընդգրկմութիւնը սաստկացաւ։ Ազատութեան
պատերազմի նշանաւոր մարդիկներից միայն Կոլօկոտրօնիսն և Կանա-
րիսն նորա կողմը մնացին, միւսներն իսպառ նորան հակառակ էին։
Մալրոկորդատոս, որի մայրն նորա ձեռքով աքսորուած էր, Դեմիտ-
րիոս Բալիլանտիս, Ռումէլիայի գնդապետներն և սոցա ժողովրդական
առաջնորդն Յովհաննէս Կոլլէտիս, կոմսից մի առանձին նախանձով

շարականուած ազնուազարմ Պետրոս Մալրոմիքայիս իշխանն և վերջապէս Հիդրայի բոլոր ականաւոր անձինքը պատկանումէին ընդդիմակ դասուն։ Նաուպիայի մէջ գտանվումէին երեք պետութիւնների պատուիրակներն՝ միստր Գաուկին, բառօն Ռուէն և բառօն Բիւկմանն, իսկ Յունաստանի ծովերի վրայ երեք ծովակալներ, որոնք էին Հօղամ, Գիւյօն և Բիկօրգ։ Սոցանից Կապօ դ' Իստրիասին կուսակից էին միայն Ռուսիայի Բիւկմանն և Բիկօրգ պաշտօնատարները, իսկ Անգլիայի և Փրանսիայի ներկայացուցիչները համակրումէին նորա զէմ կանգնած զիմադրական խմբին։

Առաջին երկու տարիների ընթացքում ամեն բան խոնարհումէր Կապօ դ' Իստրիասի առջև։ Բայց երբ նորա վարչութեան եղանակը փոքր առ փոքր ամենքին յայտնի եղաւ, այն ժամանակ ահա հնչեց նորա զէմ « Զմիւռնիայի Սուրհանդակի » առաջին բողոքը, որ սակայն Փրանսերէն տպուած լինելով՝ չկարողացաւ մեծ ազդեցութիւն գործել Յունաստանի վրայ։ Այնուհետեւ նոյն իսկ Նաուպիայի մէջ սկսաւ հրատարակուիլ մի զիմադրական լրագիր « Ապօլլոն » անուամբ, նախագահն արգելեց նորան։ Խմբագիրը Հիդրա փախչելով՝ իւր թերթին այն տեղ շարունակեց տպել։ Նախագահը պահանջումէր, որ նա իւր ձեռքը մատնուի։ Հիդրացիներն այս պահանջը մերժեցին և յայտնապէս ուրացան հնազանդութեան հարկը։ Սոցա օրինակին հետեւեցին և Սիրացիները, որոնք էլ չէին կամենում տուրք վճարել Սիրայի մաքսանոցին։ Մայնայի մէջ էլ ժողովուրդն ընդվզումէր նախագահի դէմ։ Սորա հրամանով Մալրոմիքայիսի տոհմից երկու անգամ բանտարկուեցան և Պօրոսի մօտ կանգնած նաւատորմը պատուէր ընդունեց՝ գնալ և ընկճել Հիդրայի վտարանջութիւնը։ Սակայն յառաջ քան թէ մեկնել էր նաւատորմը՝ Միաոլիս իւր զօրականների հետ Պօրոս հասնելով՝ նուաճեց թէ նաւերն և թէ կղզին։ Եւրոպական պետութեանց ներկայացուցիչներին այնպիսի հրահանգ էր տրուած, որ նոքա պարտ էին համերաշխ միաբանութեամբ գործ տեսնել բայց Ռուսիայի ծովակալն Բիկօր այս հրահանգի հակառակ շարժելով՝ առանց միւսների յօժարութեան միջամտեց յօգուտ նախագահի, պաշարեց Պօրոսի նաւահանգիստն և սկսաւ հուր տեղալ Հիդրացիների վրայ։ Միաոլիս, որ անդօր էր զէմ գնելու Ռուսերի պէս հուժկու ոսոխներին, յօգս ցնդեց « Հելլաս » կոչուած կրկնայարկ նաւը, հրկիզեց սորա հետ և ուրիշ 27 նաւեր և այսպէս ինքն իւր ձեռքով խորտակեց այն զէնքերն, որոցմով այնքան ժամանակ յաղթանակ էր տարած Օսմանեան և Եգիպտական նաւատորմի վրայ։ Կապօ դ' Իստրիաս կամեցաւ ծանր դաւաճանութեան մեղապարտ կացուցանել նորան և չէր գոչակւում, թէ ինչ էր հասնելու իւր զլխին։ Նոյն միջոցին Կոնստանդին և Գէորգ Մալրոմիքայիս եկած էին Նաուպիա՝ բանտարկուած ազգականների համար բարեխօս լինելու կոմսի առջև։ Սակայն նոցա ազերսներն ընդունելութիւն չգտան և մինչև ան-

դամ՝ նոյն իսկ Ռուսաց պատուիրակն Քիւկմանն, որ աշխատումէր ողոր-
քել նախագահի սիրտը, չկարողացաւ նորան ի գում շարժել:

Հոկտեմբերի 9 ին, Պառաւօտեան 6 ժամին, Վապօ դ' Իստրիաս մի հի-
նօրեայ Կրէտացի թիկնապահի ուղեկցութեամբ գնումէր եկեղեցի:
Վոնստանտին և Վէորգ Մալքոմբալիս, լայն վերարկուով փաթա-
թուած, անցան նորա առջևից և կանգ առին եկեղեցու մուտքի մօտ:
Յանկարծ Վէորգ կտրեց կոմսի ճանապարհը, միւս եղբայրը հրացան
արձակեց նորա գլխին, Վէորգն էլ նոյնը արաւ. և ապա թէ մխեց իւր
դաշոյնը նորա փորի մէջ, Վապօ դ' Իստրիաս ընկաւ դիտապաստ և ե-
կեղեցի տարուեցաւ: Սպանիշները փախան, Կրէտացի թիկնապահը, որի
առաջին գնտակը չէր դիպել Վոնստանտինին, դէն ձգեց իւր ատրճանա-
կը, արձակեց երկրորդից և դիպաւ: Վոնստանտին երեքաց, թիկնապա-
հը գետին տապալեց նորան և սկսաւ ոտնահարել և խոշտանգել: Այս-
պէս մնաց նա հողի վրայ տարածուած: Իսկ Վէորգ, ամբոխի մօլեզ-
նութիւնից խուսափելով, աճապարեց դէպի Ռուէնի տունը: Երեկոյեան
դէմ Ռուէն երբ խոստմունք ստացաւ թէ Վէորգ դատուելու էր կանո-
նաւոր ատեանի առջև, մատնեց նորան Ալմէյդա զօրավարին: Տասն
օրից յետոյ նորան բերին զինուորական դատարան, իսկ Հոկտեմբերի
22 ին հրապարակ հանեցին սպանելու: Բանտի պատուհանից դուրս նա-
յելով՝ հայրը տեսաւ նորա մահը:

Վապօ դ' Իստրիասի կուսակիցները փութացին համբաւել, թէ ամ-
բողջ հակադիր խումբն էր նորա սպանութեան պատճառը, Իսկ Ավ-
գուստին կոմսն ասաց մի օր, թէ նորա եղբոր սպանիչներն էին Քրան-
սիան և Անգղիան: Սակայն դատաստանի խուզարկութիւնը չկարողա-
ցաւ յերևան հանել և ոչ մի փաստ, որ ցոյց տար թէ մի դաւաճանու-
թիւն եղած լինէր նախագահի կեանքի դէմ, և կոմսի ընկերները մնա-
ցին անձեռնհաս՝ դատապարտելու գէթ մի մարդ հակադիր խմբից, նա-
խագահի մահից յետոյ մի քանի շաբաթ խորին հանգստութիւն տիրեց
Յունաստանի մէջ:

Թ-բ-բ Վէրմենբէնից

Փ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ.